گۆڤارا زانستێن مرۆڤایەتی یا زانكۆیا زاخۆ
مجلة العلوم الانسانية لجامعة زاخو
Humanities Journal of University of Zakho (HJUOZ)
Vol. 6, No. 1, Part 1, pp. 123–131, Mar.-2018
hjuoz.uoz.edu.krd
p-ISSN: 2410-7557
e-ISSN: 2518-5128
journals.uoz.edu.krd

ڕۆشنگەرییا فەقێ قادرێ هەمەوەندی د ئەدەبێ كوردیدا

دولت محمد أحمد
پشكا زمانێ كوردی ، فاكولتییا زانستێن مرۆڤایەتیێ، زانكۆیا زاخۆ، هەرێما كوردستانێ – ئێراق (dawlat.ahmed@uoz.edu.krd)

وەرگرتن:2017/10   پەسەندكرن: 2018/03   بەلاڤكرن: 2018/03   https://doi.org/10.26436/2018.6.1.556

پوختە:

ئەڤ ڤەكۆلینە دەربارەی (ڕۆشنگەرییا فەقێ قادرێ هەمەوەندی د ئەدەبێ كوردیدا) یە، ژبەركو د بیاڤێ هزرا نەتەوەیی و نیشتمانی و شۆڕەشگێڕییێڤە فەقێ قادرێ هەمەوەند خودان شیانەكا مەزن بو ئەڤە ژ لایەكیڤە، ژلایەكێ دیڤە هەمە ڕەنگییا بارودۆخ و ڕەوشا ژیانا وی وەختی یا هۆزانڤانێ ناڤبری تێدا ژیایە بویە ئەگەرێ سەرەكییا ناڤكرنا ڤێ ڤەكۆلینێ. گرنگیيا ڤێ ڤەكۆلینێ ژ ڤێ چەندێ دا دیاردبیت " ڤەكۆلینەكا كارەكی و مێژویی و شیكارییە ، هەروەسا ئەڤ ڤەكۆلینە بۆ هەر ڤەكۆلەرەكی هاریكارەكا باشە د بوارێ ڤەكۆلینا ڕۆشنگەریێ د ئەدەبێ كوردیدا ب گشتی و ڤەكۆلینا ئاستێ ڕەوشەنبیرییا فەقێ قادرێ هەمەوەندی ب تایبەتی كاربكەت و هەولا خوە بدەت.

پەیڤێن سەرەكی: ڕۆشنگەری، نەتەوەیی و نیشتمانپەروەری، ئەدەب، هۆزان، بارودۆخ.

1.پێشەكی

1.1.سنورێ ڤەكۆلینێ:

سنورێ ڤەكۆلینێ لایەنێ ڕۆشنگەریێ ڤەدگریت د هۆزانێن فەقێ قادرێ هەمەوەندیدا.

2.1.ڕێبازا ڤەكولینێ:

ئەڤ ڤەكۆلینە ل سەر بنەمایێ ڕێبازا وەسفی یا شیكاری هاتیە ئەنجامدان، هەروەسا ل دیڤ پێدڤیاتییا ڤەكولینێ ئەم نەچار دبین بەرەڤ ڕێبازا مێژویی ژی بچین،كو زمانێ نڤێسینا بەرهەمێن هۆزانڤانی پێڤەرێ سەرەكینە بۆ ڤێ چەندێ.

3.1. ئاریشەیا ڤەكۆلینێ:

نەبون و كێمییا ژێدەرێن دەربارەی ڤێ بابەتی ئەوێن ل بەردەستێ مە ، ئاریشەیا سەركی و هەرە گرنگ بویە دڤێ ڤەكۆلینێدا، ژبەرهندێ مە ب فەر زانی ئەڤێ ڤەكۆلینێ ب شێوەكێ كارەكی (مەیدانی) بەرهەڤبكەین بۆ ڕوهنكرنا پلە و چەوانیا وێ ڕۆشنگەریێ د هۆزانێن فەقێ قادرێ هەمەوەندیدا.

4.1.پشكێن ڤەكولینێ:

ئەڤ ڤەكولینە ب ڤێ شێوەی ل خوارێ هاتیە دابەشكرن :

كورتییا ڤەكولینێ : كو كورتییا ڤەكولینێ ب شێوەكێ كورت مەبەست و هزرا ڤەكولینێ تێدا هاتیە دیاركرن.

دەسپێكا ڤەكولینێ : ناڤ و نیشانێ ڤەكولینێ و سنورێ ڤەكولینێ و ڕێبازێ ڤەكولینێ و ئاریشەیێن ڤەكولینێ بخوڤەدگریت.

پشكا ئێكێ : كورتیەك ژ ژیانا فەقێ قادرێ هەمەوەندی ، پشتی هنگێ بارودۆخێ كوردستان و كارتێكرنا وی ل سەر ئەدەب و بزاڤا ڕووناكبیرییا كوردی ل سەردەمێ فەقێ قادرێ هەمەوەندی .

پشكادوێ : دیاریكرنا چەوانییا كارتێكرنا ئەو ڕەوشا ڕەوشەنبیری و نەتەوەیی ل سەر فەقێ قادرێ هەمەوەندی و ڕەنگڤەدانا وان دهۆزانێن ویدا.

2. كورتیەك ژ ژیانا فەقێ قادرێ هەمەوەندی

فەقێ قادر ناڤێ وی یێ دروست (عەبدولقادر ڕەسول جوامێر) ە ، كو سەر ب بابكا چەلەبی یا هۆزا هەمەوەندە و ل گوندێ (قودرەتە) یا سەر ب دەڤەرا بازیان ل سالا (1830ز) ژ دایكبویە(1).

فەقێ قادر وەكی هەمی هۆزانڤانێن مە یێن وی سەردەمی ب مەرەما خواندنێ و ب دەستڤەئینانا ئیجازا مەلاتیێ بەرەڤ مزگەفت و حوجراڤە چویە و دەست ب خواندنێ كریە ، بەلێ ((ئیجازەی دوازدە عیلمەی مەلایانەی وەرنەگرتووە وەك جاران باوبووە))(2) ، كەواتە فەقێ قادر خواندنا خۆ تەمام نەكریە و دقۆناغا فەقیاتی خواندناخۆ هێلایە و ((لەوانەیە هەر ئەو وازهێنانەش بوویێتە هۆی ئەوەی لەقەبی ((فەقێ)) بۆ خۆی بهێڵێتەوە و وەك نازناو لە شیعریدا بەكاری بێنێ))(3) .

فەقێ قادر ژلایێ پلەوپایا جڤاكیڤە دناڤ جڤاكیدا كەسەكێ بەرنیاس و ژبنەماڵەكا بەرنیاس ژ هۆزا هەمەوەندییان بویە، ئەڤ چەندە ژی پتر دەلیڤە بۆ وی ڕەخساندیە كو وەكی مرۆڤەكێ سەركردە ب ڕێیا هۆزانێن خۆ ڕۆلەكێ نەتەوەیی و نیشتمانییا گرنگ ببینیت و گەلەك هشیار و زیرەك بویە و ب هویری ل سەر وان بابەت و ئاریشێن

نەتەوەیێن نەتەوا خۆیا كوردی ڕاوە ستیایە و ئارمانجێن گە شبین بۆ پاشەڕۆژا مللەتێ خۆ دەستنیشانكریە، هەردەم بەرژەوەندییا نەتەوا خۆ بەری بەرژەوەندییا خۆیا تایبەت دانایە و دناڤ هۆزانێن خۆدا وەكی شێوەكار و تابلۆكارێك ڕەنگڤەدانا ژیانا خەلكێ وی سەردەمی ب گشـتی و هۆزا هەمەوەندی ب تایبەتی دداتە دیاركرن وەكی هۆزەك ژ وان هۆزێن خـەبـاتكـەرێن كورد كو ب درێژاهییـا مێژو یا كوردی دەستبەرداری مافێ خۆیێن نەتەوەیی نەبوینە.

هەرچـــەندە ناڤبری ل دەســـپێكێدا پەیوەندییەكا باش دگەل دەسەلاَتدارییا عوسمانییان هەبویە، بەلێ پشتێ خیانەت و خراپبونا سـیـاســەتا عوسمانییان بەرامبەری میر و میرگەهێن كوردی ، فەقێ قادری دەســـت ب خەباتا خۆیا نەتەوەیی كریە دژی عوسمانییان ب ڕێیا هۆزانێن خۆ[4] ب بەردەوامی و گەلەك تێهنی ئازادیێ بوویە، ژبەرهندێ ((لە ماوەی ســـالأنی 1885– 1887 ژیانی دیلی لە بەندیخانەكانی كەركووك و مووسل و بەغدا بردۆتە سەر))[5] .

فەقێ قادر ل سالاَ (1890ز) وەغەرا دوماهیێ دكەت[6] و چرایەكا دی د ئەدەبێ كلاسیكا كوردیدا ڤەدمریت.

1.2. بارودۆخی كوردستان و كارتێكرنا وی ل سەر ئەدەب و بزاڤا ڕووناكبیرییا كوردی ل سەردەمێ فەقێ قادرێ هەمەوەندی:

بارودۆخێ خراپ و ئالوزا ژیانێ ل كوردستانێ ل سەردەمێ هۆزانڤان فەقێ قادرێ هەمەوەندی وە ل هۆزانڤانی كریە كو ئەو بارودۆخ دهۆزانێن ویدا ڕەنگڤە بدەت هەتا وە لێ هاتیە هندەك جاران ئەو بارودۆخ بویە ئەگەرێ ئاوارەیی و دەربەدەرییا وی.

ئەگەر ئەم ب شێوەكێ هویرتر ل سەر بابەتی باخڤین ، دێ بینین كو ئەڤ بزوتنەوە ڕۆشنگەرییە هەر ل سەردەمێ خانی ل سەدێ (17) و (18) یدا ئەڤ سیما و تایبەتمەندییە ڕووناكبیرییە هەبویە ب تایبەت د بەرهەمێ (مەم و زین) دا ، كو گەلەك هەلویستێن نەتەوایەتی و هزرا نیشتمانپەروەری و ڕەوشەنبیری و جڤاكی بخۆڤە دگریت[7].

دناڤ ڕێڕەوا بزوتنەوا ڕۆشنگەرییا كلاسیكییا كرمانجییا خارێدا پشتی ئەحمەدێ خانی، فەقێ قادرێ هەمەوەندی وەكی ڕێبـەرێ ڤێ بزوتنەوێ بویە و هەلویســـت و بۆچـــونێن كاریگەر و گرنگ بۆ ئەو سەردەمێ تێدا ژیای دەربڕیە، ((هەرچەند بەرهەمەكانی فەقێ قادر تێكڕا بەرهەمی ئایینی و كۆمەلاَیەتی و ڕازخوانییە– بە مەبەســـتی پەند و عیبرەت وەرگرتن لە ڕۆژگارن، لەم لاو لەولای ئەو بەرهەمانەوە جۆرە نیشـــانەیەكی هەســـتی نەتەوەیی یەتی و نەتەوەپـەروەری دەرئەكەوێ))[8] ، كو ب تێپەڕبونا دەمەكی بۆ ئێكا دی ئەڤ پرۆسە و پەیڕەوە دوبارەبویەڤە هەتا ئەڤرۆكە و گرنگی پێ هاتیەدان.

دوی دەمیدا ڕەوشا مێژوییا كوردستانێ ژ دو بابەتێن گرنگ پێكهاتبو ، ئێك ژوان مژیلبونا كوردان ب شـــەڕی دگەل ئێك و دو، یا دیتر ژی ململانێ و شـــەڕێ كوردا دگەل دەســـەلاتدار و زلهێزێ دەڤەرێ كو عوسمانی بون ، فەقێ قادر هەلویسـت و چـارەسـەر و بۆچـونێن خۆ یێن تایبەت د هۆزانێن خۆدا دەربڕیە.

د وێ قۆناغێدا دۆخەكێ وەســـا ب ســـەر كوردســـتانێدا هاتبو كو ململانێ و دوبەرەكی دناڤبەرا میر و میرگەهێن كوردی چێ ببو و ژڤێ گرنگتر ژی دەســـەلاتدارییا عوسمانی مفایەكا زۆر ژ وێ ململانێ وەرگرت و بەردەوام د هەولا لاوازكرنا دەسەلاتا كوردیدا بویە[9].

بێ گومان ئەڤ ڕەوشـە ژی كاریگەرییەكا خراپ ل سـەر كوردسـتانێ هەبو و كوردستان كەتە دناڤ دۆخەكێ سەخت و دژوار، دەرئەنجامێ ڤێ ڕەوشـێ ژی تێكشـكان و ژناڤچـونا میرگەهێن كوردی بو وەكی میرگەهێن ئەردەلان و سـۆران وبۆتان و ب تایبەت میرگەها بابان كو جە و وارێ ژیانا فەقێ قادری بو ل قەزا چـەمچـەمال یا نوكە ، كو كارتێكرنەكا زۆر كرە سـەر تاكێن كوردی ب گشـتی و ڕەوشـەنبیر و خودان هەلوێســـتێن تایبەت و گونجای ب تایبەتی ژوانا ژی فەقێ قادرێ هەمەوەندی بو كو د هۆزانێن خۆدا ب ڕێژەكا زێدە هێرشـــێ دكەتە سەر دەسەلاتا عوسمانی و هەتا دگەهیتە وێ ئاستێ بێ هێڤی بیت ژ حوكم و دە سەلاتدارییا عوسمانییا ل كورد ستانێ ب گشتی و ل دەڤەرێ ب تایبەتی، ئەڤ چـەندە ئەگەر بویە بۆ وەرارا هزر وبیر و هەلوێســـتا فەقێ قادری و بیاڤێ هزركرنا وی بەرفرەهتر لێكریە ، ئاشـكەرایە ((هەر شـاعیر و ئەدیب و ئەدەب دۆسـتێكی كورد پێش ســـەردەمی بلاَوبوونەوەی هەســـتی نەتەوەیی یەتی لەناو كوردا، شـیعری بەكوردی وتبێ و ، بەلكو هەر مەلایەكی كورد كە پێش ئەو ســـەردەمـە بـەرهـەمی ئـایینیی بـە زمـانی كوردی نووســـیبێ، نەتەوەدۆســـتی و ئارەزووی خزمەت كردنی نەتەوە ئەو ســـەودایەی خستووەتە مێشكەوە. فەقێ قادریش ئەگەر تەنها لە دەلاقەی ژیانی كۆمەلاَیەتیی خۆی و خێلەكەیەوە بۆی بڕوانین، ئەبێ بیخەینە ناو ئەم چـوارچـێوەیە و دان بە بوونی ئەم هەسـتە لە دلێدا بنێین. خۆ ئەگەر بێتوو وردترو دوورتر بڕوانین، ناتوانین لە بارودۆخی سەردەمی بابانەكان و پێوەندی هەمەوەند بە بابانەكانەوەو، لە بـلاَوبـوونەوەی دەنگ و بـاسی بزووتنەوە ئـازادی خـوازەكـانی گـەلانی عوسمانی و دەنگ دانەوەی سیاسەتی ئەو چەرخەی لە كوردستانی خوارووداـ جیابكەینەوە))[10] ئەڤە ژلایەكیڤە، ژلایەكی دیڤە ((بەشـــداری كردنی هەمەوەندەكانیش ، لەوەپاش، لە شـــــەڕەكـــانی شـێخ مەحموود دا لە دژی ئینگلیـــز كە هـــەمـــوو شارەزایەكی مێژووی ناوچـەكە ئاگای لێ یەتی، نیشـانەی بوونی ئەو دەنگدانەوەیەیە نەك تەنها لە دلی خوێندەوارێكی وەك فەقێ قادر، بەلكو لە دەروونی ســـەرانســـەری خێلی هەمەوەند دا))[11] ، ژبەرهندێ ب شـێوەكێ چـالاك دەسـت ب خەباتا نەتەوەیی و نیشـتمانی و ڕەوشـەنبیری و جڤاكی كریە و هۆزانێن خۆ كریە پەیامەكا سـیاســـی و جڤاكی و زانســـتی بۆ درێژە پێدانا وێ خەباتێ و پشـــتی ئەحمەدێ خانی د سـەردەمێ كلاسیكدا د دەڤەرا كرمانجییا خوارێدا بویە سـەركێشـێ

ڤێ بزوتنەوا رۆشـــنگەرییێ ب ئەگەرێ دارێشـــتنا ئایدیۆلۆژیایەکا نەتەوەیی و نیشتمانی و پێکڤەگرێدانا پرۆسێسا پێشکەفتنا جڤاکێ کوردەواری و خەونا وی وەکی چــرایەك بویە د ناڤ باخێ تاریاتییا نا ئومێدی و رەشبینییا جڤاکێ کوردیدا[12].

هەرچـــەندە ئەحمەدێ خانی ب دامەزرێنەرێ ڤێ بزوتنەوێ دهێتە دانان و ب شـــێوەکێ کورت ل ســـەر ڤێ بابەتی ئاخفتیە[13]، بەلێ فەقێ قادر ب شـێوەکێ هویرتر و پوختتر ل سـەر بابەت و ناڤەرۆکا نەتەوەیی و نیشـتمانی راوەسـتیایە و پشـکەك ژ هۆزانا خۆ بۆ ڤێ مەبەســتێ تەرخانکریە، لەوما فەقێ قادرێ هەمەوەندی خودان تایبەتمەندییەکا شۆرە شگێرییە د مێژویا ئەدەبیاتا کوردیدا، ب رێیا هۆزانێن خۆ خزمەتەکا مەزن ب بزاڤا رووناکبیرییا کوردی گەهاندیە، ((کەواتە فەقێ قادر جیا ناکرێتەوە لەو بارودۆخە کۆمەلایەتی و بیری یەی (نالی) و (ســـالم) و (حاجی قادری کۆیی) ی تیا خولڤاو ، بەرهەمی هەمان زرووفە کە ئەو شـــاعیرانە و گەلێ شـــاعیری تری

چون بی خەبەردار خێزا زمستان

هەرسەك و بولغار، قەرم و کوردستان

قارص و بایەزید، بەند ئەناضولَ

مەحکەم کەرد سەنگەر بەپەلج و سەهۆلَ

ئاکرێ شۆربەرێژ، ئاکۆ شەختەبەند

قەندیل و گودروون کەرد بە قەلعەی قەند

شاهۆ قایم کەرد، هەورامان مەحکەم

دەماوەند چەنی بلووج کەرد وە تەم

(د.ف.ق.ل: 721–722)

هۆزانڤان دڤێ پارچا هۆزانێدا ئاماژە ب گیانەکا نەتەوەیی و نیشتمانی و وەلاتپارێزییێ ددەت و ب شێوەکێ ئاشکەرا ناڤێ کوردستان و هندەك دەڤەرێن کوردستانێ وەکی (بایەزید ، ئاکرێ ، قەندیل ، هەورامان) ێ دئینیت، ئەڤە ژی ب راستی هەستەکا هویرە بەرامبەری نەتەوە و وەلاتێ خۆ و نیشانا وەفداری و دلسۆزییا هۆزانڤانیە کو خەما وی هەردەم گەلێ وی و ئاخا وەلاتیە. هەروەسا دجهەکێ دی ب ڤی شێوەی دەربرینێ ژ وی بابەتی دکەت و دبێژیت:

تۆ صەد جار وەی گەور بە حیلە و تەزویر

جە بەند زەنجیر تورکان بیت ئەسیر

تۆ خۆ مەزانی تورك بێ مەجازەن

جە نێك و جە بەد بێ ئیمتیازەن!

(د.ف.ق.ل: 152)

دڤێ پارچـــێدا فەقێ قادری دڤێت ب شـــێوەکێ جیاوازتر و رووهنتر هەســـتا خۆیا نەتەوەیی بداتە دیارکرن ، ئەو ژی ب وێ رێکی کو ئاماژەدان ب نەتەوا تورك وەکی دوژمنەکێ ســـەرســـەختێ کورد و کوردستانێ ، چونکی تورك ب درێژاییا هەبونا کورد مژیلی ژناڤبرن و نـەهێلانـا نـەتـەوا کوردی بوینـە ب رێیـا فێـل و پلانێن خۆ یێن قوتابخانەکەی ئەوانی هێنایە بەرهەم))[14] ، بێ گومان ((حاجی پیاوێکی تێگەیشتوو بووە. زۆرچاك ئەوەی زانیوە کە خزمەتگوزاری خەلك و پارێزگاری کەلەپووری نەتەوەییمان بکات، بۆیە هەمیشـــە خزمەتی زانین و نیشـــتیمانپەروەری کردووە، گیان و مالێ و توانای خۆی لە پێناوی کوردەواری لە رێگای نەتەوەی کورد دا داناوە، لەم رووەشـــەوە پلەی دووەمی دوای ئەحمەدی خانی گرتوە لە بابەتی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەریدا))[15] .

فەقێ قادرێ هەمەوەند خراپییا وێ بارودۆخێ ب چـــاڤێ خۆ دیتیە، دوبــەرەکی و هــەڤرکییـا میر و میرگـەهێن کوردی دنـاڤ کۆمـەلا کوردەواریێدا، دژایەتیکرن و شـەرێ عوسمانییان ل بـــەرامبـــەر میرگـــەهێن کوردی و لاوازبون و ژناڤچونا دەسەلاتا کوردی د ئێخیتە ستوییێ عوسمانییان ، هـــەر ژبـــەرهندێ شێـــخ و دەرەبـــەگێن دەڤـــــەرێ دژایەتییا فەقێ قادری کرین ، کو ناڤبری بخۆ دگەلەك جهاندا ئاماژە ب وێ چەندێ کریە و دبێژیت:

داگیرکەرانە، هەر بەردەوامن ل ســــەر کارێ خۆیێ خراپ و خۆ ل کەســێ ناکەن خودان پشــتی بەرژەوەندییا وان ب دەســت وان ڤە دهێن.

یان :

وەصیەتم ئێدەن جە لای خاص و عام

بە تورکان هەرگیز مەواچوون ئیسلام

(د.ف.ق.ل: 133)

ئەڤ دێرا هۆزانێ ژی درێژە پێدەرێ هزرا فەقێ قادریە بەرامبەری عوسمانی (تورك) ان ، بەلێ ل ڤێرێ هۆزانڤان هەتا رادەکێ لایەن و رێکەکێ نوی یا هەڤرکییا تورکان دیاردکەت ئەو ژی ب رێیا ئایینێ ئیسلامێیە ، لەوما هۆزانڤان وە سیەتێ ل گەلێ خۆ دکەت کو چ جارا نەکەڤنە بن کاریگەرییا تورکان ب رێیا ئیسـلامەتییێ ، چـونکی ئەو وەسا دبینیت تورکان ئیسلامێ ب تنێ وەك چەکەکێ بۆ بنەبرکرن و شەڕ و ئاژاوە و تێکدانا گیانێ یەکرێزییا گەلێ کورد بکاردینیت نەوەك پەیامەکا ئایینی، چـــونکی ئایینێ ئیســـلامێ چ جارا رێکێ نادەتە موسلمانی کو برایێ خۆیێ موسلمان بکوژیت.

هۆزانێن فەقێ قادرێ هەمەوەندی ب قوتابخانەکا ئەدەبی دهێتە هژماردن د ئەدەبێ کوردییا خوارێدا و دهێتە ناڤکرن ب رۆشـــنگەری یان قوتابخانا رەوشـــەنبیری، کو ژ ســـیمایێن هەرە گرنگێ ڤێ قوتابخانێ بەرێخۆدانە میللەت و نەتەوە و نیشـــتمانە، قوتابخانا شـــیعری یا بابان هەڤدەم دگەل ڤێ قوتابخانێ ب هەلویســـت و باوەرییەکا موکم کەفتیە بن کاریگەرییا هزروبیرێن نەتەوەیێن ئەحمەدێ خانی و تەنانەت ب گەرم و گورتر ژی ل ســـەر ڤی بابەتی راوەســـتیا، چـــونکی هۆزانێن ســـەر ب قوتابخانا بابان ژلایێ ناڤ و نیشـــان و ناڤەرۆکێڤە ژی تایبەتن ب هزر و بیرێن نەتەوەیی وبابەتێن خۆیێن مێژویی و نەتەوەیی و سیاسی و رەخنەیی و جڤاکی ب رێیا

ناڤەرۆکەکا ڕووناکبیری و پەروەردەیی دەردبڕن، هەروەسا هۆزان دبیتە پەیامەك و دهێتە ئاراستەکرن بۆ تاك یان خەلکێ کورد ستانێ ب مەبەستا تێگەهشتن و هشیارکرنێ ل هەر ڕویدانەکا نەچاڤەڕێکری، هەرچەندە ناڤبری د سەردەمێ ویدا ددەڤەرێدا میرنشینا بابان ل سەر تەختێ دەسەلاتێ بوویە بەلێ هۆزانڤانی ب دایالێکتا گۆرانی و ب تایبەت گۆڤەرا هەورامی هۆزانێن خۆ ڤەهاندینە، چونکی دوی سەردەمیدا ب ڕەخ دیالێکتا ناڤەڕاست کو زمانێ فەرمییێ نڤیسین و خواندن بوو ل دەڤ هۆزانڤانان، ب پلا دووێ دایالێکتا گۆرانی زمانێ ئەدەبی و ڕەوشەنبیری بووە ل دەڤەرێ.

3. کارتێکرنا ئەو ڕەوشا ڕەوشەنبیری و نەتەوەیی ل سەر فەقێ قادرێ هەمەوەندی و ڕەنگڤەدانا وان دهۆزانێن ویدا

ئەم دشێین گرنگترین بابەتێن ڕۆشنگەریێ دناڤەرۆکا هۆزانێن فەقێ قادرێ هەمەوەندیدا دڤان چەند خالێن ل خوارێدا دیاربکەین:

1.3.گرنگیدان ب زمانێ کوردی و وەرگێڕان ژ زمانێ فارسی بۆ کوردی:

((دەکرێ وەرگێڕان بە یەکێك لە شێوە هەرە کۆنەکانی پەیوەندییەکانی مرۆڤ بزانین، کە بە گشتی لە راستی تێگەیشتن و درکی بەرامبەری مرۆڤەکان ئەنجام دراوە))[16]، کو ل دەسپێکا هەبونا مرۆڤی وەرگێڕان چ وەکی زانست و چ وەکی هونەر هەبویە بۆ بوراندنا ژیانێ و ب دەستڤەئینانا کەل و پەل و پێدڤیاتیێن ژیانێ و موکمکرنا پەیوەندیێن ئایینێ و جڤاکی و زانستی و ... هتد، کەواتە ل ڤێرێ وەرگێڕان وەکی زمانەکێ ئاسایی رۆلێ خۆ دبینیت، ئەو ژی دروستکرنا پەیوەندی و پێك گهۆڕینا پێزانینانە دناڤبەرا مرۆڤاندا دناڤ جڤاکیدا، ئاشکەرایە ل ڕۆژئاڤا و ڕۆژهەلاتێ ژی پەیدابون و سەرهەلدانا ئایینێن ئاسمانی و نەئاسمانی ژی کارتێکرنەك مەزن کریە سەر بزاڤێ وەرگێڕانێ دناڤ میللەتێن جۆراوجۆرێن جیهانێ ، چونکی دەمێ زمانەك دبیتە زمانێ ئێك ژوان ئایینان ، بێ گومان دێ بیتە زمانەکێ پیرۆز و بەرز و بلند و جهێ گرنگیدانا ڕەوشەنبیر و ڕووناکبیران بویە و چەندین بەرهەمێن نەتەوەیێن خۆ یێن جۆراوجۆر وەرگێڕاینە سەر وی زمانێ ئایینی، ئەڤ چەندە ژی پشتی شەهرەزاییەکا زۆر دهێت ، چونکی دڤێت وەرگێڕ ئەڤ تایبەتمەندیێن ل خوارێ ل دەڤ هەبیت:

(1– دڤێت وەرگێر ب باشی د ناڤەرۆکا دەقی و مەبەستا نڤیسەرێ دەقی بگەهیت.

2– دڤێت وەرگێڕ شارەزاییەکا باش و زۆر هەبیت د هەردو زمانێندا، مەبەست پێ ئەو زمانێ ژێ وەردگێڕیت و ئەو زمانێ کو دەقی پێ وەردگێڕیت، چونکی پێدڤیە وەرگێڕ شارەزاییەکا باش د کەلتورێ هەردو زمانێندا هەبیت دا وەرگێڕانەکا درست و زانستیانە ئەنجام بدەت.

3– دڤێت وەرگێڕ خۆ دویر بێخیت ژ وەرگێڕانا پەیڤێ بۆ پەیڤێ، چونکی ئەڤ وەرگێڕانە زیانێ دگەهینیتە واتایا دەقی بخۆ و جوانییا دەربڕینا دەقی.

4– دڤێت وەرگێڕ مفایێ ژ گەلەك شێوەیێن ئاخفتنێن بەرنیاس وەربگریت و بکەتە ڕێکەك بۆ کارێ خۆ.

5– دڤێت وەرگێڕ ب ڕێیا هەلبژاردن و داڕشتنا پەیڤێن گونجای کارتێکرنێ ل کەسێ بەرامبەر (گوهدار) ی بکەت و سەرنجا وی بۆ دەقێ سەرەکییا وەرگێڕانێ ڕابکێشیت)[17] .

ل سەردەمێ هۆزانڤانێ مەدا ئایینێ ئیسلامێ ئایینێ سەرەکیێ نەتەوەیێن ڕۆژهەلاتێ بو و زمانێ وی ئایینی ژی عەرەبی بو و ڕەوشەنبیرییا وی دەمی ژی ڕەوشەنبیرییەکا عەرەبی یا ئیسلامی بو ، ئەڤ چەندە نە بتنێ ناڤ نەتەوا کورددا بەلاڤەبی ، بەلکو دناڤ نەتەوەیێن تورك و فارس ژی ب هەمان شێوە بو ، ئەڤە زێدەباری وێ چەندێ ژی کو هۆزانڤانێن مە یێن کورد یێن سەردەمێ کلاسیکێ مەلا و فەقێ بون و ڕاستەوخۆ ل بن کارتێکرنا وێ ئایینێ و زمانێ وی ئایینی و زمانێ نەتەوەیێن دیتر بون وەکی تورك و فارس و ب تایبەت فارسی کو ئێك خێزانێ زمانینە دگەل زمانێ کوردی و پتر نێزیکی ئێکن ژ زمانێن دی یێن ڕۆژهەلاتی ، هەرچەندە ب ئەگەرێ هەوبنا ئیمڕاتۆریەتا عوسمانی ل دەڤەرێن کوردستانێ ب گشتی و دە ڤەرا هۆزانڤانی ب تایبەتی زمانێ عەرەبی زمانێ فەرمییێ وێ دەسەلات و ئیمراتۆریەتێ بو ، بەلێ فەقێ قادری ب شانازیێڤە بەرهەمێن فارسی بۆ سەر زمانێ کوردی وەرگێڕایە و ب کارەکێ باش ژی ل قەلەم دایە و چێدبیت ئەڤ چەندە ژی ب ئەگەرێ تێکەلی و هەڤالینیا وی بیت دگەل ڕەوشەنبیر و هۆزانڤان و ئەدیبێن ڕۆژهەلاتا کورد ستانێ یێن وی دەمی و وەك هەڤ بونا زمانێ کوردی و فارسیێ بیت، کەواتە فەقێ قادر زمانێ کوردی ب فاکتەرەکێ گرنگ و پیرۆز دانایە بۆ مان و هەبونا کوردان و ڕشدیێ ل سەر وێ پیرۆزیێ دکەت و بەردەوامی و مانا مللتی ب زمانێ وی میللەتیڤە گرێددەت و دبێژیت:

هەرچەند بێ حەددەن سیەر نەبی
هەم بە فارسی، هەم بە عەرەبی
جاهیلان کورد بێ حەددو حیساب
نمەکەن تەفهیم فارسی کیتاب
هەر ئێد مەزانان (سید الانام)
نەبییەن، ڕەسوول پەرێ خاص و عام
وە حەیفم زانا زومرەی جاهیلان
قەدر نەبیشان تەمام نەزانان
(د.ف.ق.ل: 62– 63)

ل ڤێرێ هۆزانڤان وەرگێڕانا بەرهەمێ ئەدەبی ژ زمانێ فارسی بۆ زمانێ کوردی ب فەرتردبینیت ژ وەرگێڕانا بەرهەمێ ئەدەبی ژ زمانێ

عەرەبی بۆ زمانێ کوردی هەرچەندە زمانێ فەرمییێ دەولەتێ ل سەر دەمێ وی زمانێ عەرەبی بویە، بەلێ فەقێ قادری شانازیێ ب زمانێ فارسی کریە وەکی نزیکترین زمانێ رۆژهەلاتێ ژ زمانێ کوردی و ئەوی وەسا دیاردکر کو چێتر ئەوە مرۆڤ تام و چێژێ ژبەرهەمێن هەڤ زمانێ خۆ وەربگریت ، داکو پتر مفایێ ژ با بەتێن وی بەرهەمی وەربگریت و تێکەلی بابەتێن وی ببیت.

چون فارسی بی پەند حەکیمان

بە لەفف کوردی کەردم تەرجومان

سا چون من ئەصلم صینف ئەکرادەن

هەر کەس بە ئەمپال وێش خاگر شادەن

(د.ف.ق.ل: 456)

فەقێ قادر دڤێ پارچا هۆزانێدا دبێژیت ژبەرکو (پەندی حەکیمان) فارسیە، من ژ فارسیێ وەرگێرایە سەر زمانێ شیرینێ کوردی ، چونکی ئەز بخۆ کوردم و هەمی مرۆڤ ب هەڤ پشك و هەڤ نەتەوە و هەڤ پەندێن خۆ کەیف خۆش و کامەرانە، ب ڤی رەنگی فەقێ قادر ب شێوەکێ سادە و ساکارانە و ب رووهنی دیار دکەت کو ژبەرکو زمانێ کوردی و فارسی وەکهەڤ و ئێك زمانن ئەو ژی هندو ئەورووپیە، لەوما فەقێ قادر مافێ ددەتە هەر کەسەکی کو ب بەرهەمێن هەڤ زمانێ خۆ شادببیت.

هەروەسا د دێرەکا دی یا هۆزانێدا دەمێ باسێ (کاك ئەحمەدێ شێخ) دکەت و دبێژیت:

ئەو بە فارسی هەفتاد ئیستیغفار

تەرجەمەش کەردەن پەی تەسهیل کار

(د.ف.ق.ل: 33)

دڤێ دێرێدا دەمێ فەقێ قادر پارانەوە و نزایا حەزرەتی خچری ژ فارسیێ وەرگێرایە سەر زمانێ کوردی، مەبەستاخۆ دیاردکەت کو ئەو ژی ب ساناهیکرنا وێ نزایێیە ، داکو مرۆڤ ب تەمامی و ب درستی تێ بگەهیت ، چونکی هەردو زمان وەکهەڤن، هەروەسا ڤێ وەرگێرانێ ب کارەکێ پیرۆز ددانیت و شانازیێ ژی پێ دکەت.

هەژیە بێژین فەقێ قادر شارەزاییەکا باش هەبویە د زمان و ئەدەبیاتا فارسی یا سەردەمێ خۆ و بەردەوام ئاگاداری بزاڤ و چالاکیێن هۆزانڤان و نڤیسەرێن فارسێن سەردەمێ خۆ بویە و بەرهەمێن وان خواندیە و هەتا رادەکێ باش کەفتیە بن کارتێکرنا وان .

2.3. بابەتێ جڤاکی و رەخنەگرتنا دەسەلاتی و لایەنگرێن وی دەسەلاتی:

فەقێ قادرێ هەمەوەندی وەك هەر مرۆڤەکێ دی ئاسایی ژیانا خۆیا رۆژانە بوراندییە، هەرچەندە ئەو دەمێ هۆزانڤان تێدا ژیایە جڤاکا کوردی جڤاکەکا پاشڤەمای بو، بەلێ ئەڤە نە رامانا هندێ ددەت کو ئیکجار بوار و بیاڤێن باش دناڤ جڤاکێ کوردەوارییا وی دەمی نەبویە، لێ دیسان دێ بێژین ئەو بوار و بیاڤ نە ل ئاستێ پێدڤی دا بون، دهۆزانێن ویدا حەز و ڤیانا مرۆڤی بۆ مرۆڤی و هەستا مرۆڤایەتیەتییەکا هویر ب ئاشکرایی دەردکەڤیت.

فەقێ قادر زێدەباری ئەو ژیانا وی یا نەخۆش کو بەهراپتریا ژیانا خۆ ل سەر دەستێ عوسمانی (تورك) ان د زیندانێن کەرکوك و میسل و بەغدا ب سەر بریە، بەلێ بێ هێڤی نەبویە ژ جڤاکێ خۆ، هەردەم دژی یەك نەگرتن و خیانەت و شەرو هەڤرکیێن ناڤخۆیێن کوردان بویە و بەروڤاژی ڤێ چەندێ هەول دایە گیانەکێ ئەکرێزی و یەکگرتنێ دناڤبەرا تاکێن کوردی و جڤاکێ کوردەوایێ و میر و میرگەهێن کوردی چێکریە ، هەروەسا داخوازا ژ کوردان کریە سەردانەچن و نەکەڤنە بن بار و کارتێکرنا نەرێنی یا تورکێن خوینمژ و دوژمنێ سەرسەختێ کوردان، ئەڤ چەندە دڤێ پارچا هۆزانا خوارێدا دیاردبیت و دبێژیت:

ئەر (جوامێر) مەغروور، ئەر برا بێ را

ئەر کاك (عەبدوللا عەزیز) ناتەبا

ئەر حاکم نەپرس، ئەر قەوم نەشنەوا

ئەر رەعیە رەهزەن نەقەحگ و غەلا

بێ تەوفیق حەق، بێ یەد بەیچا

چێش مەیۆ جە دەست یەك فەرد تەنها

(یوونس) وار جە قەوم وێم کەردم فیرار

بیم بە قووت حووت تورك دەریاباز

فیرار بیم جە قەوم چون بەرە جە گورگ

نەزانام جە گورگ بەدتەر مەبۆ تورك

(د.ف.ق.ل: 135–136)

دڤێ پارچا هۆزانێدا فەقێ قادرێ هەمەوەند باسێ سەرداچونا جامێرەکی ب ناڤێ (جووکل هەمەوەندی) ی دکەت کو ماوەکێ هند ب ناڤ و دەنگ و پایە بەرز بو کو رۆم و عەجەمی ژێ دترسیان ، باسێ بێ پرس و رایی و نەبونا گیانێ یەکگرتویی و ناکۆکیێ دناڤبەرا خزم و دۆست و کەس و کارێن وی دکەت ئەڤە ژلایەکیڤە ، ژلایەکی دیڤە وەسا باسێ وی جامێری دکەت کوکارێ دزی و جەردەیی و خیانەت و ریگریێ ئەنجام دایە، هۆزانڤان ڤێ چەندێ ژی دزڤرینیتەڤە بۆ نەبونی و گرانیێ و ئەو بارێ ئابوریێ خراپ و دەست وەردانا عوسمانییان د کاروبارێن ناڤخۆییا کوردستانێ و لاوازکرنا دەسەلاتا کوردی و میرگەهێن کوردی ل دەڤەرێ، لەوما رەخنەکا توند ژوێ دیاردا جڤاکی و سیستەمێ دەسەلاتداریێ دگریت ، کو خزمەتا خەلکێن ژار و بەلەنگاز ناکەت.

3.3. هەلویستا فەقێ قادری بەرامبەری دەسەلاتا عوسمانی:

فەقێ قادرێ هەمەوەندی هەستا وی یا نەتەوەیی گەلەك بەرز و بلندە هەتا وێ رێژێ هەردەم دخەما نەتەواخۆ و مێژویا وێ و میر و تەخ و چین و هۆزێن کوردەواری و یەك نەگرتنا واندا بویە،

دهـۆزانێن خـۆدا وەکـی شـاعیر و سـەرکردەکێ خەباتکەر و خەمخۆر و شـۆڕەشـگێڕێ کورد دەردکەڤیت و خۆ تێکەلی وان ڕویدانان دکەت یێن ب سـەرێ میللەتێ ویدا هاتینە، لەوما هەڵوێسـتا فەقێ قادری بەرامبەری دەسـەلاتا عوسمانی (تورك) ، بریتییە ژ دژایەتیکرن و ڕەتکرنا دەسـەلاتا عوسمانی ب هەر شـێوەکی بیت و وەسـا دبینیت دەسـەلاتـا عوسمـانی داگیرکـەر و زۆردارە و گـەلێ کورد هـاتیـە دەسـتەسـەرکرن ژلایێ وێ دەسـەلاتێڤە و دڤێت کوردان خۆ بۆ شـۆڕەش و ڕاپەڕینەکا نەتەوەیی بەرهەڤ بکەن ژ پێخەمەت ب دەسـتڤەئینانا ئازادی و سـەربەخۆییا ژیانێ و خۆ ڕزگارکرن ژبن دەسـتی و زوڵمێ عوسمانی (تورك) ان ، ئەڤە وەك کوردەك ڕق و کەربێن گەلێ خۆ بەرامبەری عوسمانییان دیاردکەت ، هەروەسـا وەکی تاکە کەسـەك ژی ((فەقێ قادر ڕقێکی خەسـتی لە عوسمانی یەکان بووە. هەرچـەند ئەو بەناوی (تورك) ناویان ئەهێنێ، بەڵام مەبەسـتی ئەوانە، چـونکە فەقێ قادر موسـوڵمانێکی ڕاسـت و پاك بووە و لە ئیسـلامەتیدا ڕقی نەتەوەیەك لە نەتەوەیەك بەهیچ جۆرێ نی یە و ڕەوا نی یە. ڕق ئەبێ لە زاڵم و سـتەمکار و کاربەدەسـتانی لەخوا نەترس بێ. ئەنجا فەقێ قادر ئازار و جەزرەبەی لەسـەر دە ستی حوکمڕانە عوسمانی یەکانا چە شتووە نەك لە سەر دە ستی خەڵکی ڕەش و ڕووتی تورکا کە لە وڵاتی خۆیانا ژیاون و بە دەرد و ئازاری خۆیانەوە تلاونەتەوە))[18] و دبێژیت:

بەدام و تەزویر ، بە حیلە و بە فەن

ها کەفتی نە دام تورکی ئەهرەمەن

هەر کەس بە تورکان بکەرۆ باوەڕ

ئەحمەق ئەو کەسەن جە من ئەحمەق تەر!

(د.ف.ق.ل: 130)

ل ڤێرێ هۆزانڤان وەك کوردەك دئاخڤیت، ژئەنجامێ تاقیکرناوی بخۆ و گەلێ خۆ ژی یێن چـەند سـالێن بوری بۆ دیاربویە کو مێژو وەسـا نیشان ددەت تورکان چ ب سەرێ کورد و میرگەهێن کوردی ئینایە و چـەندین جار دوبەرەکی و ناکۆکییێن ناڤخۆیی د ناڤبەرا کوردادا چـێکرین و بێ گوهدانە هندێ کورد ژی نەتەوەکا موسـلمانە وەکی وان و د هەمان دەمدا ئیسـلامێ چ جارا ڕێك نەدایە موسـلمانی برایێ خۆیێ موسـلمان بکوژیت، لەوما فەقێ قادر سـەرزەنشـتا خۆ دکەت تورکان ئەو سـەردابرین و داخوازا ژ خەلك و گەلێ خۆ دکەت چ جاران پڕوپاگەندەیێن تورکان سەردا نەچن

هەروەسا د دێرەکا دیدا دبێژیت:

هەم کورد چەنی تورك بگێرۆ ئولفەت

ئەڵبەت وێنەی تۆ مەمانۆ خەجڵەت

(د.ف.ق.ل: 152)

دڤێ دێڕێ ژی دا فەقێ قادر دیمەنێ زوڵم و سـتەمکارییا تورکان ددادتە دیارکرن کو ل سـەر دەسـتێ حوکمڕانێن تورك دژی میللەتێ کورد هاتینە ئەنجام دان ، لەواما تورکان ب مرۆڤێن ڕو ڕەش و خەجالەت ل قەلەم ددەت.

فەقێ قادری هەمەوەند پەیوەندی د ناڤبەرا کورد و تورك وەکی پەیوەندی دناڤبەرا کەو و ئەلهۆی د هژمێریت و دبێژیت:

چون کەبك و بازەن ئونس کورد و تورك

مەر کێ جە سایەی تورکان بی بزورگ؟!

مەعلوومەن جە لای عاریفان کار

دوستیی تورك و کورد نی یەن پایەدار

(د.ف.ق.ل: 155)

د ڤێ هۆزاذێدا هۆزاذڤان تورکان وەکی ئەلهۆ و کوردان ژی وەکی کەوەکی وێنە دکەت، کو کورد وەکی کەوەکی هەردەم نێچـیرەکێ باش بوینە بۆ تورکان و چەوا ڤیایە وەسا سەرەدەری دگەل کوردان کرینە، ب ڕامانەکا دیتر کورد هەردەم ل بن دەستێ تورکان دابویە و تورك ب سەر دەسەلات و شیانێن واندا زالبوینە ل کوردستانێ.

4.3. شیوازێ هۆزانێ و دایالێکتی گۆران:

زمان باشـترین کەرەسـتا دەربڕینێ یە ل دەڤ مرۆڤی و ب تایبەت ل دەڤ ڕەوشەنبیر و ئەدیبی ڤە، هۆزان ژی ب ئەگەرێ هندێ کو پتر بۆ هەسـت و سـۆزێ پەیام وەرگری دهێتە داڕێتن و دهێتە نڤیسـین ، لەوما پتر ب ڕێیا جۆرە زمانەکێ هەست دەربڕێ واتادارڤە کاریگەرییا خۆ ل سەر خواندەڤانان دیاردکەت ،هەروەسا زمان بۆ هۆزانێ وەکی جل و بەرگەکییە و دبیتە ئەگەرێ خەملاندنا هۆزانێ، سـەرنجا خواندەڤانی بۆخۆ ڕادکێشـیت، ژبەرهندێ زمان د فۆڕمێ هۆزانێدا گرنگییا خۆیا تایبەت هەیە.

بێ گومان هەتا ڕادەکی دیتنا ئەدەبی یا شـیوازێ جیاوازە ژ دیتنا زمانی یا شـێوازێ، چـونکی شـێوازگەرییا ئەدەبی دکەڤیتە بن بارێ (هەست و سۆز و خەیال) ێڤە ، بەلێ شێـوازێ زمانی زمانێ نڤیسەری ب گشتی دکەت و ئەو زمان ژی ژ چین و تەخەکێ جڤاکی بۆ یا دیتر یان ژ ژێیەك و نڤش و پیشەیەکی بۆ یا دیتر جیـاوازە د بکـارئینانێدا، لەوما گـەلـەك جـاران خواندەڤان ب ڕێیا وان پەیڤ و ڕستە و دەستەواژەیێن د بەرهەمێ نڤیسەری دا دهێتە بکارئینان د زانیت کا ئەڤ بەرهەمە یا کیژ نڤیسەرییە، کەواتە د شێوازێ زمانی دا ڤەکۆلەر د ئەنجامێ ڤەکۆلینا خۆدا دشـێت شـێوازێن جۆراوجۆرێن زمانی دەستنیشان بکەت[19].

هۆزانێن فەقێ قادری ئاسـایی وەکی هۆزانێن هۆزاذڤانێن دیترێن کلاسیکی یێن دەڤەرا خوارێیە ژلایێ شێوازێڤە ، چونکی ڕوخساری هۆزانێ دخزمەتا ناڤەرۆکا هۆزانێدایە و یێ کو پیچـەك جیاوازیێ د ئێخیتە دناڤبەرا فەقێ قادر و هۆزانڤانێن دیترێن کلاسـیکی یێن ڤێ دەڤەرێ بکارئینانا کوردییەکا پەتییە کو دایالێکتا گۆرانە، ئەڤە ژی بۆ وێ چـەندێ دزڤڕیتەڤە کو ئەڤ دایالێکتە هەڤدەم دگەل زمانێ عەرەبی د سـەردەمێ فەقێ قادریدا وەکی زمانێ ئەدەبی ل دەڤەرێ

هاتیە بكارئینان، چـــونكی فەقێ قادری دایالێكتێن زمانێ كوردی ب كێمتر نەزانیە ژ گرنگیا زمانێ كوردی و بتایبەت دایالێكتا گۆران وەكی رێك و رێبازەكا بەرگری یا نەتەوەیی و نیشتمانی و سەلماندنا هەبونا نەتەوا كوردی دانایە، ناڤبری بخۆ ئاماژە ب وێ چـــەندێ ددەت و دبێژیت:

من هەم تەرجەمەی ئەو پیر كامیل
بە لەفظ (گۆران) كەردەنم تەكمیل
(د.ف.ق.ل: 33)

دڤێ دێرا هۆزانێدا فەقێ قادر دەمێ باســـێ كاك ئەحمەدێ شـــێخ دكەت و نزایێن حەزرەتێ خچری ژ فارسیێڤە وەرگێڕایە سەر زمانێ كوردی یا دایالێكتا گۆران ، كو دایالێكتا ئەدەبیێ ســتاندەرد بویە د ســـــەردەمێ هۆزانڤانیدا و ناڤبری وەك دایالێكتا ئەدەبیێ گرنگ ددانیت ، لەوما وەرگێڕانا خۆ ب رێیا ڤێ دایالێكتێ ئەنجام دایە، چـونكی ئەڤ دایالێكتە پتر ژ دایالێكتێن دیترێ كوردی نێزیكی زمانێ فارسیە ژلایێ رێزمانێ (مۆرفۆلۆجی و سینتاكسێ) ڤە، داكو بشێت وەرگێڕانا خۆ ب درستی و پاقژی ئەنجام بدەت.

یان:

كێشانم تەصدیع پەرێ هامدەمان
كەردم تەرجەمە بە لفظ گۆران
(د.ف.ق.ل: 63)

دڤێ دێڕێ ژی دا هۆزانڤان ئاماژە ب وەرگێڕانێ ژ زمانێ فارســـی و عەرەبی بۆ زمانێ كوردی یا دایالێكتا گۆران كریە، دیارە ئەڤە ژی هەر ژئەنجامێ پێشـــكەفتن و زەنگینییا ڤێ دایالێكتێ بویە وەكی دایالێكتەكا ئەدەبی یا وی ســـەردەمی ، كەواتە فەقێ قادر ژبلی زمانێ فارســـی شـــارەزاییەكا باش د زمانێ عەرەبیدا هەبویە، ئاشكەرایە ئەڤە ژی ژبەركو ل سەردەمێ دەسەلاتا عوسمانی (تورك) ان زمانێ فەرمیێ ئەدەبی و دەولەتێ ، زمانێ عەرەبی بویە، بەلێ پتر گرنگی ب زمانێ فارســی و وەرگێڕانێ ژ زمانێ فارســی بۆ زمانێ كوردی و ب تایبەت دایالێكتا گۆران دایە، ژبەركو زمانێ كوردی و فارســی دو زمانێ وەكهەڤن و دكەڤنە چـارچـوڤێ ئێك خێزانا زمانی ئەو ژی هندو ئەوروپیە.

4.ئەنجام

1– بارودۆخێ خراپ و دژوارا كورســتانێ ل ســەردەمێ فەقێ قادرێ هـەمـەوەنـدی ب ئـەگـەرێ حوكمڕانییـا عوسمـانی (تورك) ان، كارتێكرنەكا مەزن كریە ســەر هۆزانڤانێن وی ســەردەمی ب گشـتی و فەقێ قادری ب تایبەتی و بویە ئەگەرێ ڕەنگڤەدانا وان بارودۆخان دهۆزانێدا، فەقێ قادر ژی وەكی هۆزانڤانەكێ هشـــیار ل دەڤەرێ رۆلەكێ ســـەرەكی گێرایە د گەهاندنا پەیاما خۆیا نیشـــتیمانی و نەتەوەیی.

2– فەقێ قادرێ هەمەوەندی ئاشـــنایەتیياخۆ دگەل بزوتنەوا رۆشـنگەرییا ئەوروپی پەیداكربی ، بەلێ نە ب شـێوەكێ ڕاسـتەوخۆ، بەلكو ب شـــێوەكێ نەڕاســـتەوخۆ و ب رێیا ئەدەبیاتا عوسمانی (تورك) ی ، هەلگرێ پەیاما نەتەوەییا خانی بویە ل ســـەر دەمێ قوتابخانا بابان ل دەڤەرا خوارێدا.

3– ڕۆشـنگەرییا فەقێ قادری جیاوازبویە ژ هۆزانڤانێن كلاسـیكیێن دیترێ دەڤـەرا خوارێ و لایـەنێن گرنگییـا زمـانێ كوردی و بزاڤـا وەرگێڕانا بەرهەمی ژ زمانێ فارســـی بۆ زمانێ كوردی و دژایەتیكرنا سیستەمێ دەسەلاتدارییا عوسمانی (تورك) و ڕەخنەگرتن ژ هندەك بابەت و بیاڤێن جڤاكێ كوردەواری و گرنگیدان ب دایالێكتا گۆران وەكی دایالێكتەكا ئەدەبی ژ گرنگترین كار و بزاڤێن ڕەوشـــەنبیرییا هۆزانڤانی بو، ب تایبەت لایەنێ زمانی، چونكی ل دیڤ بۆچونا فەقێ قادری زمان ناسنامە و ڕەمزا هەبونا هەر میللەتەكیە.

4– دژایەتیكرنا هۆزانڤانی بەرامبەری توركان نەبتنێ دەربڕینەكا تاكە كەســی بو ژبەر وان ئازار و ئەشــكەنجەیێن ب دەســتێ توركان دیتیە و چـــەندین جار هاتیە زیندانكرن، بەلكو دیتنا نەتەوا كوردە بەرامبەری وان.

5.پەراوێز

1. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی– بەرگی چوارەم، چ1، بلاْوكراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، 2004، ل 183.
2. مەلا عبدالكریمی مدریس و فاتح عبدالكریم، كۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا، 1980، ل 24.
3. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی كوردی– بەرگی چوارەم، چ1، بلاْوكراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، 2004، ل 183.
4. هەمان ژێدەر، ل 198.
5. هەمان ژێدەر، ل 184.
6. هەمان ژێدەر، هەمان لاپەڕە.
7. فازیل كەریم ئەحمەد، مێژووی بیری كوردی، لە بلاْوكراوەكانی مەكتەبی بیری و هۆشیاری ی.ن.ك ، سلێمانی ، 2005، ل 177.
8. مەلا عبدالكریمی مدریس و فاتح عبدالكریم، كۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا، 1980، ل 31.
9. بۆ پتر تێزانینان بنێرە : أ– عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی ، چ2، چاپخانا مەعارف ، بەغدا ، 1971، ل 355. ب– جمیل نصیف التكریتی ، المذاهب الأدبیة ، دار شؤون الثقافة العامة، ط1، بغداد، ص 135.
10. مەلا عبدالكریمی مدریس و فاتح عبدالكریم، كۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا، 1980، ل 30.
11. هەمان ژێدەرێ بەرێ، هەمان لاپەڕە.
12. عزالدین مصطفی رسول، الواقعیة في ألأدب الكردي ، بیروت، 1966،ص72.
13. ڕەفیق حیلمی ، شیعر و ئەدەبیاتی كوردی ، بەرگی یەكەم، چ2، 1988، ل 44.
14. مەلا عبدالكریمی مدریس و فاتح عبدالكریم، كۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا، 1980، ل 30.

15. محەمەدی مەلا کەریم، دوو بابەت لە بارەی بیر و شیعری حاجی قادری کۆییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2008، ل 76.

16. حوسێن یەعقووبی، و: ئیسماعیل زارعی، زمان، و وەرگێڕان و پەیوەندییە کولتوورەکان،چ1 ، چاپخانەی دەزگای ئاراس، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2007، ل 8.

17. طاهرة صفارزادە ، اصول و مبانی ترجمه ، تهران، کتابفروشی خیام، 1363،ص 4–10.

18. مەلا عبدالکریمی مدریس و فاتح عبدالکریم، کۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا،1980، ل 32.

19. عبدالوهاب خالد موسی، دەستپێکەك بۆ زمانڤانییا پراکتیکی، چاپخانا ڕۆشنبیری، وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان و بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، 2010، ل 79.

6. ژێدەر

1.6. ب زمانێ کوردی:

حوسێن یەعقووبی، و: ئیسماعیل زارعی، زمان، و وەرگێڕان و پەیوەندییە کولتوورەکان،چ1 ، چاپخانەی دەزگای ئاراس، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2007.

ڕەفیق حیلمی ، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی ، بەرگی یەکەم، چ2، 1988.

عبدالوهاب خالد موسی، دەستپێکەك بۆ زمانڤانییا پراکتیکی، چاپخانا ڕۆشنبیری، وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان و بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆژنامەنووسی و چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، 2010.

عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی ، چ2، چاپخانا مەعارف ، بەغدا ، 1971.

فازیل کەریم ئەحمەد، مێژووی بیری کوردی، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیری و هۆشیاری ی.ن.ك ، سلێمانی ، 2005.

مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی– بەرگی چوارەم، چ1، بڵاوکراوەی دەزگای ئاراس، هەولێر، 2004.

محەمەدی مەلا کەریم، دوو بابەت لە بارەی بیر و شیعری حاجی قادری کۆییەوە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2008.

مەلا عبدالکریمی مدریس و فاتح عبدالکریم، کۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق،بەغدا،1980.

2.6 ب زمانێ عەرەبی:

جمیل نصیف التکریتی ، المذاهب الأدبية ، دار شؤون الثقافة العامة، ط1، بغداد.

عزالدين مصطفى رسول، الواقعية في ألأدب الكردي ، بيروت، 1966.

3.6 ب زمانێ فارسی:

طاهرة صفارزاده ، اصول و مبانی ترجمة ، تهران،کتابفروشی خیام، 1363.

التنوير الشاعر فقي قادر هموندي في الأدب الكردي

الملخص:

هذه الدراسة عن (التنوير الشاعر فقي قادر هموندي) في الأدب الكردي، فقد كان السبب الرئيسي في اختياره للدراسة هو شخصية الشاعر حيث كان ذا مقدرة كبيرة في ميدان الفكر القومي والوطني والثوري، هذا من جهة ومن جهة أخرى تنوع الحياة والواقع الذي كان يعيشه الشاعر في ذلك الوقت. تظهر أهمية هذه الدراسة في كونها دراسة عملية تاريخية تحليلية، فضلا عن أنها ستكون دراسة مساعدة لكل باحث في المجال التنويري في الأدب الكردي بصورة عامة وفي مجال دراسة المستوى الثقافي للشاعر قادر الهموندي بصورة خاصة.

الكلمات الدالة: التنوير، القومى، ألادب، شعر، ظروف.

The Illuminations of Faqe Qadir Hamawendy in Kurdish Literature

Abstract:

This research studies (the illuminations of faqe qadir Hamawendy in Kurdish literature) as he had great abilities with regard to nationalistic and revolutionary thoughts, on the other hand, the variety and diversity that existed in his life during that time is also worth considering throughout this paper.

The importance of this paper lies in the fact that it is a practical, historical, and analytical paper. Likewise, this paper can benefit any researcher who has the desire to study the illuminations of Kurdish literature in general and to study the level of education of the poet faqe qadir Hamawendy in particular.

keyword: Illumination, Nationalistic, Literature, Circumstances.